

II. A SZÉKELY EGYESÜLET A SZÉKELYFÖLDÉRT

2.1. A Székely Egyesület

A Székely Egyesület kitartó riadóztató propagandamunkát végzett annak érdekében, hogy a gazdasági, társadalmi és művelődési szervezettség szempontjából lemaradott szegény Székelyföld felemelésére mozgósítsa a magyarság felelős tényezőit. Benedek Elek 1899. jan. 31-én a SZE közgyűlésén előterjesztett titkári jelentésében ezt így fogalmazta meg: „A székely művelődési és közgazdasági érdekek erkölcsi és anyagi támogatásával szolgálni a székelység erősítését: ezt cselekszi egyesületünk csendben, zajtalanul több mint húsz éve.” Az Egyesület alapszabályának egyik lényeges pontja a „székely kivándorlás ügyének és mértékének figyelése, korlátozása és meggátolása” azáltal, hogy helybeni, itthoni kereseti lehetőség megteremtését szorgalmazzák és megoldják.³⁰

2.2. A Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Ipari Kamara

A magyar állam olyan szervezési intézkedéseket is fogantatosított, amelyek által a Székelyföld fejlesztését próbálta előmozdítani. Egyik ilyen lépése volt a **Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Ipari Kamara** létrehozása. Az 1890-ben alakult Kolozsvári Kereskedelmi és Ipari Kamarából válik ki és önállósul négy megye (Marostorda, Udvarhely, Csík és Háromszék), így létesül az új kamara. Az új intézmény főispáni, járási és községi bizottságai, illetve megbízottjai révén biztosítja a felső hatóság és a vidék közti kapcsolatot. Célja az ipar és kereskedelem fellendítése, de a hivatásos iparosok támogatása mellett a háziipar fejlesztését is szorgalmazza. Erre utal az a ténykedése, hogy székely falusi ifjakat (fiúkat) toboroz szakmai tanonciskolába, a tanulás költségeit föl vállalja és segíti az onnan kikerülő iparosok elhelyezkedését és önálló műhelyek létesítését. Lányoknak szövőiskolát szervez, szövőszékhez juttatja őket, az iskolában megtanulhatják a szatyor- és kosárfonást, a seprűkötést stb. Állami megrendelést szerez a termelt áruk felvásárlására. Támogatja a gyapjúfeldolgozó szövetkezeti üzem megszervezését. Mozgalmat indít egy tej- és vajszövetkezet létesítése érdekében. A Székelyföld altalajkincseinek, ásványvizeinek, fürdőinek felhasználását, hasznosítását is segíti. A **kamarai mozgalom** egyik ezirányú nagy vívmánya a székely vasutak megépítése és fejlesztése (1895. évi törvény), ami a hatalmas erdők zöldaranyának folyamatosabb értékesítését segíti el, és ugyanakkor újabb kereseti lehetőségeket jelent az ittlakóknak. A Kereskedelmi és Ipari Kamara hozza létre a **Székelyföldi Általános Nyugdíjintézetet**, amely az ipari és kereskedelmi alkalmazottak mellett a rokkantaknak, munkásnőknek is nyugdíjat biztosít.³¹ A kivándorlás (Amerikába és Romániába) megakadályozását is próbálja elérni a fenti megvalósítások által.

³⁰ Székely Egyleti Képes Naptár és Évkönyv az 1900. közönséges évre. XIX. évf. Szerkeszti: Benedek Elek

³¹ Székely Egyleti Képes Naptár... 1900. XIX. évf. 117-118.

2.3. A Tusnádi Kongresszus

A **Tusnádi Kongresszus** (1902), amelyet a székelyek országgyűlésének neveztek, ugyancsak a Székely Egyesület kezdeményezésére, Bedő Albert SZE-elnök irányításával mozgósítja a székely írókat, a székelyföldi országgyűlési képviselőket, az EMKÉ-t, a Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamarát, a Marosvásárhelyi Székely Társaságot, az Országos Magyar Gazdasági Egyesületet, valamint más érdekelt egyesületeket és az összes minisztériumokat, akik képviseltetik magukat a háromnapos tanácskozáson, hogy mérjék fel a valós helyzetet és jelöljék meg a Székelyföld fejlesztésének irányát.³²

Nem véletlen az, hogy a TK első napján a birtokpolitikai és hitelügyi szakosztály munkálatain felszólaló Seidl Ambrus miniszteri tanácsos, az Országos Központi Hitel-szövetkezet igazgatója előadásában a szövetkezeti eszme terjesztését tartja alapvető feladatának. Ehhez kapcsolódik a második napon felszólaló Kovács Dániel javaslata, hogy a Székelyföldön alapítsanak gazdasági ismétlő iskolákat, ahol háziipart tanítanak és minta-kisgazdaságot létesítenek. Máthé József javasolja, hogy a munkanélküliség és bizonyos túlnépesedés problémájának megoldása érdekében telepítsenek székelyeket a Székelyföld és a székely falvak határain belül, például az erdőirtásokra. Az új telepéseket tanítsák meg — a gabonatermesztés és állattenyésztés mellett — a helyi adottságoknak megfelelő iparra, mesterségekre, mint például a fa, kő (márvány, aragonit) és az agyag, vas, szalma, gyékény stb. feldolgozására, azok értékesítésére. Létesítsenek ilyen profilú termelő és értékesítő szövetkezeteket. Az eladásra kerülő birtokok megvásárlására alakítsanak hitelező és felvásároló szövetkezeteket. Az ipari szakosztályban Spaller József indítványozta, hogy Marosvásárhelyen és Székelyudvarhelyen létesítsenek fazekasipari szakcsoportot a hanyatló agyagipar fellendítésére, fejlesszék a fémipart. Az őstermelési szakosztályban az ipari növények termesztésének bevezetését szorgalmazzák, ami által a székelység újabb pénzjövedelemhez juthat. A Kongresszus határozatba foglalta a tanácskozások konklúzióit, amelyeket a megfelelő csatornákon eljuttattak az illetékes szervekhez, teret nyitva a sajnos lassú és szörványos gyakorlati alkalmazásnak.

A székelyföldi mezőgazdasági termelés alacsony színvonalának egyik oka az örökölt egykori földtáblák túlságosan felaprózott parcellázása: a nadrágszjij-szalagokon primitív eszközökkel és elavult módszerekkel munkálkodó földműves nyereség nélkül, vagy ráfizetéssel gazdálkodik.

2.4. A Székelyföldi Gazdasági Akció megvalósításai

A **Székelyföldi Gazdasági Akció**, a Magyar Királyi Földművelésügyi Minisztérium 1902. jún. 1-jén már érvényben levő intézkedési terveként ismeretes. 1904 elején jelent meg a Tusnádi Kongresszus határozata alapján kidolgozott programtervezete.

Mit tudunk a Székelyföldi Gazdasági Akcióról? A miniszteri kirendeltség vezetője **Koós Mihály**, a hivatal székhelye **Marosvásárhely**.³³ „Azért állította fel a hivatal a

³² Székely Egyleti Képes Naptár... 1903. 75-85.

³³ A Magyar Királyi Földművelésügyi Minisztérium Kiadványa. 1906. 7. Hegedüs Vilmos: i.m. 119-123.

Minisztérium, hogy itt helyben, a Székelyföldön legyen egy olyan szerve, aki látja, hallja, tudja a Székelyföld bajait, és azokhoz képest alkalmazza a gazdasági segítség eszközeit, másrészt, hogy tanácsot, útbaigazítást, közbenjárást, segítséget lehessen kérni tőle a **Székelyföld minden mezőgazdasági ügyeiben**. Az egyes vármegyékben külön tisztviselői is vannak e hivatalnak, kik ott a helyszínen intézik az akció ügyeit.”³⁴

A Székely Akció legfőbb pontjai:

Az állattenyésztés fejlesztése érdekében 20-30%-os árkedvezményvel utal ki tenyészállatokat: bikákat és kancákat. Lófedeztetési állomásokat tart fenn, anyajuhokat, tenyészokákat és baromfikat hozat a székely falvakba. A növénytermesztés fellendítéséért jó vetőmagvakhoz, műtrágyához juttatja a kiscgazdákat. Jutányos áron, részletre vagy ajándékba egyes gazdáknak, de főleg **gazdaköröknek** és **szövetkezeteknek**, mezőgazdasági gépeket (rosták, szelektorok, vetőgépek és tejfeldolgozó eszközök) adományoz. Szakembereket, tanácsosokat küld és fizet előadások megtartására, szakképző tanfolyamok megszervezésére és működtetésére. A legelők feljavítása céljából földgyalukat küld, vízvezetékcsövet biztosít, vetett-takarmánymagvakat ajánl fel az Akció. Az Erdészeten keresztül igyekszik új legelőterületekhez juttatni a faluközösségeket, tudva azt, hogy az **arányosítás** után (1871. évi törvény: célja az volt, hogy korlátot emeljen a közbirtokok [erdők és legelők] felosztásának, az úrbéri jogviszonyból eredő földesúri s jobbágyi birtokos közösségek tulajdonjogát hivatott rendezni), sajnos, sok legelőt feltörtek szántóföldnek. Elrendeli a **közbirtokossági erdők** erdőgazdálkodási program szerinti megszervezését és fejlesztését. Az **1908. évi VII. törvénycikk**, amely Magyarországon 1909. május 1-től lépett életbe, elrendelte a tagosítást, melynek célja a **kisparcellák egyesítése**. Az állami intézkedés ugyan a falu lakosságának költségén ment végbe, de a székelységnek nagy szolgálatot tett, mert megteremtette a korszerűbb gazdálkodás feltételeit. A tagosítás szorgalmazásával felhívták a parasztság figyelmét arra, hogy a földeket, a parcellákat tömöríteni, egyesíteni kell, nem csak családi, de nemzeti és falusi szinten is, ha előbbre akarnak lépni a mezőgazdasági termelés útján. A Székely Akció kezdeményezi és segíti a kereset pótlását a mezőgazdasági holt szezonban (télen, esős időkben stb.) háziipari tevékenységgel. Például kosárfonáshoz füzes létesítésére ad államsegélyt, tanfolyamot szervez a fafaragás és a szalmafonás mesterségének elsajátítására. Segíti a termelőeszközök jutányos áron való beszerzését. Szorgalmazza a társulást, a szövetkezést. A hitelszövetkezetek beindulásához olcsó segélyt utal ki. Felvállalja a termelőszövetkezetek termékeinek átvételét, árusítás céljából. A tejszövetkezetek számára szükséges gépeket beszerzi vagy besegít ezek megvásárlásába. Szakmunkásokat küld a gépkezelők betanítására. Elősegíti a termékek forgalmazását és az exportot is. Támogatja az olyan vállalkozásokat amelyek új munkahelyet teremtenek a székely falvak lakói számára. Tanácsadókat fizet tanfolyamokat és tapasztalatcseréket szervez a támogatott mintagazdaságok tanulmányozására. Megszervezi a gazdaköröket és irányítja tevékenységüket: előadókat biztosít számukra és könyvekkel — egész könyvtárakkal — látja el az igényelőket.

A falun élő székelység felemeléséért vívott küzdelemben a Székely Akció fontos szerepet szánt a nép körében élő és tevékenykedő, vidéki tanítóknak, lelkészeknek és

³⁴ Székely Egyleti Képes Naptár... 1906. 26-32.

közigazgatási alkalmazottaknak, akikre az elképzelések szerint nemcsak szervezői és vezetési, de komoly nevelői feladatok is vártak.

1905 elején megjelenik a Magyar Királyi Földművelésügyi Minisztérium Székelyföldi Kirendeltségének háromévi munkájáról szóló jelentés, amelyből megtudhatjuk, hogy a Tusnádi Kongresszus szellemében fogant irányzatból mi is valósult meg tulajdonképpen. Kiemelkedő eredményként könyvelhető el, hogy a szomszédos megyékhez viszonyítva nagyon magas Székelyföldön a gazdakörök száma; a 136 székely falusi gazdakörből: Udvarhely vármegye 75-tel vezet, Háromszék vm. 22-vel követi, Torda-Aranyos vm. 13-mal, Csík vm. 12-vel, Maros-Torda vm. 9-cel, míg Kisküküllő vm. 5-tel.

A Székely Akció a falusi gazdaköröket olyan fórumként tervezte meg, ahol szaktanácsadás, szervezési felvilágosító munka folyik, és összekötő kapocsként szerepel az Akció segélyprogramja és a székely kisgazdavidág között. Tanácskozó testületnek, erkölcsi tekintélyt képviselő, közvéleményformáló fórumnak tekintette a gazdakört, amely Sz.A. segítségét kéri, és azt érdemlegesen, bölcsen használja fel. A gazdakör a szövetkezés melegágya, itt születik meg a fogyasztási- és termelési szövetkezetek, valamint a géptársulatok megszervezésének gondolata. 1905 őszén beindultak a téli gazdaköri előadások.

Vármegye	Község	Előadások száma	Hallgatók száma
Udvarhely	18	18	998
Háromszék	18	44	1241
Csík	18	65	3439
Tordaaranyos	15	21	990
Kisküküllő	10	18	440
Marostorda	7	13	410
Összesen	86	179	7518

A SZ.M.K. őszi-tavaszi és nyári gyakorlati megbeszéléseket rendezett kint a terepen: mezőkön, udvarokon, mintagazdaságok színhelyén. Gazdatiszteket és birtokosokat vont be a tanácskozások, megbeszélések lebonyolításába. Algyógyon a földműves iskolánál tapasztalatcserét szervezett a gazdakörvezetők részére. 1905-ben Torda-Aranyos vármegyéből 7 gazdakör 24 tagja vett részt a kiránduláson.

Népi mintagazdaságokat létesített a Sz.A. Siménfalván (Udvarhely vm.), Illyefalván (Háromszék vm.) és Kerelőszentpálon (Maros-Torda vm.). Az állattenyésztés fellendítésére 1905-ben 57 db. tenyészbikát ad a vidéki gazdaságoknak (pl. Udvarhely vm. 15 községe 15, Maros-Torda vm. 8 községe 8 bikát kapott). Tenyészanyaggal: fajtehenekkel és üszökkel látja el a falvakat, hogy a **jövendőbeli tejszövetkezetek alapját biztosítsa**. Udvarhely vm. 48 községének 313 gazdája 328 db. állathoz, Marostorda vm. 57 községének 875 gazdája 1 062 db. fajállathoz jutott hozzá. Főképpen az erdélyi magyar fajta tenyésztését szorgalmazták. A falu lakossága új jövedelemforrásra tesz szert

a **tejgazdaság** kifejlesztésével. A kisgazdák érdekeltek abban, hogy növeljék tejelő teheneik számát. Az Akció lehetőséget nyújt arra is, hogy a kiosztott tehének árát tejpénzből törlesszék az új gazdák. A gazdakörökben előadások hangzanak el a mesterséges (termesztett) takarmánynövények meghonosításáról, a rétek és legelők feljavításáról. A gazdakörök a falusi közbirtokossággal karöltve megszervezik a kögyűjtési, bokorirtási és árokmegkötési kalákákat (köz munkákat). Kint háló állatok számára karámokat építenek. Kutakat ásna, forrásvizeket fognak be csőrendszerbe, itatóvályukat öntenek vasbetonból. 1905 őszén és 1906 tavaszán az Akció segítségével a gazdakörök vezette közbirtokosságok Udvarhely vármegyében 7864 holdon, Háromszéken 9528 holdon, Marostordában 4490 holdon végeztek legelőfeljavítási munkálatokat. Az Akció fellendíti a lótenyésztést, főleg Gyergyóban, ahová 11 db ménest hoznak. Sepsiszentgyörgyön meghonosítja a lóvásárt. A juhtenyésztés feljavítása érdekében összesen 66.600 db juhot osztanak ki a gazdáknak, 110.000 korona értékben. 1905-ben pl. 17 község 320 gazdája 2193 db cigája juhot kap a régi rackák helyébe.

A falusi tejszövetkezetek száma rohamosan növekszik a Sz.A. tevékenysége nyomán. Tekintsünk vissza a magyarországi tejszövetkezetek 1900 előtti öt éves múltjára, a földművelésügyi minisztérium 1900. évi statisztikája alapján.³⁵

1896-ban	10
1897-ben	20
1898-ban	36
1899-ben	76
1900-ban	100 tejszövetkezet alakult

A tejszövetkezeti tevékenységbe bekapcsolódott gazdák, szám és üzletrész szerint:

1896-ban	486 gazda	640 tehén
1897-ben	276	5.937
1898-ban	10 402	19.701
1899-ben	15 357	26 917
1900-ban	26 952 gazdát	45 934 tehén üzletrésszel tartottak nyilván.

A tejszövetkezet útján értékesült:

1897-ben	4,7 millió l.tej;	bevétel 539.286 korona
1898-ban	10,5	1.153.456
1899-ben	22,1	2.327.202
1900-ban	49,4	4.285.035

Míg 1902-ben Magyarország összterületén 452 tejszövetkezet termelt 832.552 kg vaját, addig az erdélyi részen négy szövetkezet működött, az sem a székely, hanem a szász községekben. A XX. század elején módosul a helyzet 1903-ban tíz erdélyi tejszövetkezetből négy a székely falvakban működik, 1904-ben nyolc, 1906-ban már harmincnégy székely falunak van tejszövetkezete, s még feljegyeztek tizenhat alakulófélben levőt. Tejszövetkezetek száma vármegyénként: Udvarhely – 25, Maros-Torda – 13, Háromszék – 3, Torda-Aranyos – 2, Kisküküllő – 1. Egyes szövetkezetek elérik a napi ezer liter tej feldolgozását Székelyföldön ezidáig a tejet nem értékesítették. Az ügy sikere

³⁵ Székely Egyleti Képes Naptár... 1902. 100.

az anyagi haszon mellett a gazdakörök tekintélyét és a Sz.A. nimbuszát emeli. Magyarország 21 megyéjében jól működő tejszövetkezetek léteznek, a legtöbb (59) Baranyában. A tejet feldolgozó **vajgyárak** hálózata is kezd kiépülni: Temesváron, Szabadkán, Veszprémben, Dombóváron és Erdély központjában, Marosvásárhelyen, majd később Székelykeresztúron.³⁶ Biztos és nagy jövedelmet hoz az Anglia és Németország felé irányuló vajkivitel. Ezzel párhuzamosan fejlődik a hústermelés is. Megpróbálják kihasználni az export lehetőségét. Nagyon csábító ilyen szempontból a dán példa. A tejtermelés fellendítésére a Sz.A. szorgalmazza a takarmánynövények termesztését, vetőmagot is biztosít e célra. Két-háromszáz kat. hold területen termelnek zabos-bükkönnyt és ennek kétszeresét teszik ki a lucernával bevetett területek. **Dorner Béla** gazdasági intéző, a miniszteri kirendeltség megbízottja az ipari növények hasznosságáról igyekszik meggyőzni a Gazdasági Egylet közgyűlésének résztvevőit. Az udvarhelyi székelységnek segítséget ígér a heremagtisztító gépek beszerzésében, ami megoldaná a heremag értékesítésének gondját. **Agh Endre** közgazdasági író a műtrágyázásról tart előadást a gyűlés hallgatóságának. A minisztériumi kirendeltség 1000 kocát ígér a sertésstenyésztés fellendítéséhez. Ugyanitt elhatározzák, hogy értekezletet fognak összehívni az erdélyi magyar marhatenyésztés kerületeinek fenntartása és működtetése érdekében.³⁷

A Sz.A. az **állattenyésztő szövetkezetek** szervezését is szorgalmazza. Javasolja a tejszövetkezetek mellett az **állatbiztosító szövetkezetek** szervezését, amelyek állatkár esetében megvédik a kistermelő székely gazdát a tönkremenéstől. Udvarhely vármegyében 15 állatbiztosító szövetkezetet tartanak nyilván. A Sz.A. hozzásegíti a székely kisgazdát, hogy selejtes, olcsó terménye árán fajtiszta vetőmagot szerezhessen be. Íme, a Sz.A. kirendeltsége által 1903-1905 között kiutalt vetőmagmennyiség: 1903-ban 89.500 kg búza, 1904-ben 24.000 kg búza, 5000 kg kukorica, 581 kg ló-here, 1905-ben 13.876 kg kukorica, 134.666 kg zab, 1450 kg árpa, 3118 kg lóhere, 701 kg lucerna és 12.134 kg bükköny.

A lentermelés meghonosítása érdekében még az Akció megkezdése előtti időszakban, az 1890-es években létesítették a székelykeresztúri lenbevéltőt. Az Akció indulásakor a környéken 25 holdon, 1905-ben már 250 kat. holdon termeltek lent. Bebizonyosodott, hogy a vidék mikroklímájának és talajviszonyainak megfelelő növényfajta jó jövedelmet biztosít az itteni földműveseknek.

A gyümölcsstermesztés fellendítésére az Akció 20.000 db oltványt osztott ki a Székelyföldön: Udvarhely vármegyében 1905-ben 942 darabot, 1906-ban pedig 4534 darabot, Marostordában 1905-ben 1905 darabot, 1906-ban pedig 5581 darabot, Háromszéken 1905-ben 4734 darabot, 1906-ban pedig 5444 darabot. A Sz.A. a vidék lemaradottságának egyik fő okául a **gépesítés** hiányát nevezte meg, és az emiatt is továbbélő, elavult földművelési módszereket a székely kisgazda kézierőt és állatvontatta igát vesz igénybe, rudimentális eszközökkel kínlódik, amelyekkel kis terményhozamot valósít meg. Természetes, hogy munkatermelékenysége jóval a kívánt szint alatt marad, ezért gazdálkodása ráfizetéses. A gyenge minőségű földön a mindennapi szükséges eledelt sem képes megtermelni. Ezért szorul idénymunkára, vagy véglegesen eltávozik szülőföldjéről.

³⁶ Böződi György: Székely bánja. II. kiadás. Mefhosz Kiadó. Bp. 1939. 238. és 264.

³⁷ Székely-Udvarhely. 1904. X. évf. 20.

A technika vívmányaitól idegenkedő székelyt nehéz megbarátkoztatni az idegen és számára bonyolult, érthetetlen működési elvekhez igazodó, új gépekkel. Ilyen szempontból a gazdakörök hivatásához tartozik a **gépek iránti érdeklődés** felkeltése, azok hasznának és előnyeinek megismertetése, megrendelők beszerzése és a meghozott gépek működtetése a társulatok javára. A Kirendeltség kezdetben előlegezi a gépeket, hogy két-három évi ismerkedés után, amikor a gazdák már meggyőződtek azok hasznos voltáról, csak akkor vásárolják meg az új termelőeszközöket a gazdakörök vagy a gépszövetkezetek. A kapott gépek értékét a tejszövetkezetek jövedelméből vagy a hitelszövetkezet haszonrészesezéséből is lehetett törleszteni, részletre. Hogy melyik község vagy megye jutott hozzá több géphez, a következő tényezőktől is függött: a gazdakör (ha létezett) és annak vezetősége bizonyítás vagy legalább ígéret szintjén garantálhatta-e életképességét és a gépek jó hasznosítását a kirendeltség felé. Ezzel magyarázom, hogy: Udvarhely vármegye negyvenhat gazdaköre 145 db gépet, Maros-Torda húsz gazdaköre 90-et, Háromszék tizenöt gazdaköre 118-at, Kis-Küküllő kilenc gazdaköre 30-at, Csík nyolc gazdaköre 100-at, és a Csángó-földön, ahol nem jelzik a gazdakörök számát, 15 gépet kaptak. Az udvarhelyi, valamint a csíki és háromszéki gazdakörök és az általuk kapott gépek közti furcsa aránytalanság abból adódik, hogy Udvarhely vidékétől eltérően, az utóbbiaknál a nagyközségek egy-egy gazdaköre az udvarhelyi kis falvak tagságának többszörösét tömöríti magába. Így a Csíki-medencében vagy Háromszéken kevesebb a körök száma, mint Udvarhelyen, pontosabban a Homoródmentén, ahol számos kis településnek sok önálló, de kevesebb tagot tömörítő köre működik.

Az előbbiek során láthattuk, hogy a Székelyföld felemelésének útján termelőeszközökre (gépekre) és vásárlóerőre (pénzre) volt szükség. A gépeket, állatokat, vegyszereket stb. meg kellett vásárolni, és az ehhez szükséges pénzt elő kellett teremteni. E feladat megoldására vállalkoztak a **gazdasági és hitelszövetkezetek**.³⁸ A szövetkezeti mozgalom beindítása a már felsorolt intézkedésekkel párhuzamosan történt, a helyi körülményektől is függött az, hogy hol melyik (a fogyasztási vagy a hitelszövetkezet) létesült előbb. E társulási formák látványosan sokasodnak: 1911-ben 1000-re, 1918-ban 2000-re emelkedik a szövetkezetek száma Magyarországon. Az I. világháborúig a már említett két jogi törvény szolgál alapul az erdélyi szövetkezeteknek is. 1918-ban Erdélyben 706 vegyes nemzetiségű hitelszövetkezet és 400 fogyasztási szövetkezet marad központ nélkül. Erdélyben a szövetkezeti mozgalom a múlt század nyolcvanas éveiben indult útjára, de nagyobb méretű kibontakozására a századfordulón került sor. Ellenőrizhető tény, hogy az első erdélyi szövetkezet az 1882-ben alakult marosvásárhelyi hitelszövetkezet volt. Az első fogyasztási szövetkezet pedig Csíkszeredában alakult meg, 1888-ban. A múlt század utolsó évtizedének elején kibontakozó szövetkezeti mozgalom hatására a Maros megyei Mezőpaniton, Szentháromságbedén, Mezősámsodon és Gernyeszegen, valamint a Háromszék megyei Nagyborosnyón, 1892-ben alakultak hitelszövetkezetek. Udvarhely megyében 1895-ben indult meg a szövetkezeti mozgalom. Az év folyamán Kápolnásfalván, Lövétén, Bögözben, Székelykeresztúron és Siménfalván alakultak hitelszövetkezetek. Ugyanazon évben a Háromszék megyei Berecken is beindult a szövetkezeti mozgalom.³⁹ Amint látjuk, a Hangya nagyenyedi

³⁸ Erdélyi Gazda Naptára. 1944. 127/13.

³⁹ Szövetkezeti Értesítő. A „Szövetség” Gazdasági és Hitelszövetkezetek Központjának Hivatalos Közlönye. Kolozsvár. 1939. okt. 139.

kirendeltségének és a sepsiszentgyörgyi raktárnak létesítéséhez a kormány által jól elkészített feltételeket talált. Itt az úttörő szerep a földművelésügyi minisztériumé, a kormány mintegy meghívta a Hangyát hogy szálljon be az előállított kocsiba. Az impériumváltozást követően Erdélyben a Hangya Központ székhelye Nagyenyed, míg a Gazdasági és Hitelszövetkezeté Kolozsvár lesz. A bécsi döntés után Észak-Erdélyben 2150 szövetkezet működik az idetartozó megyékben: Szilágy, Szolnok-Doboka, Kolozsvár, Beszterce-Naszód, Maros-Torda, Udvarhely, Csík és Háromszék. A Kolozsvári Szövetség marad továbbra is a Gazdasági és Hitelszövetkezet központja, és Marosvásárhelyt a Hangya új központjává fejlesztik ki, a Raiffeisen Besztercén és a Plugarul Kolozsváron székel. Dél-Erdélyben tovább működik a dél-erdélyi magyarok Hangya Szövetkezeteinek központja Nagyenyeden.

Udvarhely vármegyében, akár a Székelyföld más megyéiben, már a századforduló előtti években megalakultak az első szövetkezetek. Ehhez hivatalos alapot az 1898. évi hitelszövetkezeti törvény szolgáltatott. 1901-ben már 25 hitelszövetkezet működik a vármegyében. **Benedek Gábor**, a kökösi (Háromszék vm.) Hangya Szövetkezet ügyvezető elnöke, igazgatója fogalmazta meg: „...a szövetkezetet nem csupán kereskedelmi intézményként [...], hanem már eleve úgy kell életre hívni, és úgy kell továbbfejleszteni, vezetni azokat, hogy a falusi gazda közönségünk, népünk minden megmozdulásában a mezőgazdasági élet munkájánál segítő, támogató intézményként álljanak mellettünk.” A kor falusi értelmiségéből sokan emelkednek föl **Prohászka Ottokár** püspök erkölcsi-eszmei magaslatára és keresztényi hivatást töltenek be, életüket az ügynek szentelik. „Amikor én a mi szövetkezeteinket néztem, a gyengék szövetkezését, látom, hogy ott bizalom kél és összetartás lelkesíti a tagokat, bátorság hevíti a lelkeket, hogy ott kezdet fognak testvérekként! Látom, hogy a szövetkezetek a nép erkölcsösségének egyetemei, ahol emberekké s testvérekké nevelődnek a tagok.”⁴⁰

„Nekünk a szövetkezés nemcsak eszme, hanem mindennapi munkánk tárgya, mindenkori törekvésünk célja. A szirt, melyen megállunk a körülöttünk felcsapó, elnyeléssel fenyegető hullámok közepette. Nekünk a szövetkezeti eszme meggyőződésünk, és azt hirdetjük, hogy rajta kívül nincs más út maroknyi népünk boldogulása s a nemzetek és népek közötti becsületes együttműködés felé.”⁴¹

⁴⁰ Hangya Naptár, 1931. 51.

⁴¹ Szövetkezeti Értesítő. 1933. júl. 10.